

**ГРАМАТИКАЛІЗАЦІЯ КОНСТРУКЦІЙ З ПОРУШЕННЯМ
РАМКОВОГО ПРИНЦИПУ ОРГАНІЗАЦІЇ РЕЧЕННЯ**
(на матеріалі текстів художнього, публіцистичного та наукового стилів)

У статті розглядається процес граматиалізації окремих випадків порушення рамкової конструкції. Шляхом вивчення особливостей їх функціонування в текстах різних типів та мові носіїв визначається можливість граматиалізації зарамкових конструкцій.

Ключові слова: граматиалізація, порушення рамкової конструкції, зарамкова конструкція, дескриптивна норма, функція.

В статье рассматривается процесс грамматикализации отдельных случаев нарушения рамочной конструкции. Посредством изучения особенностей их функционирования в текстах разных типов и языке носителей определяется возможность грамматикализации зарамочных конструкций.

Ключевые слова: грамматикализация, нарушение рамочной конструкции, зарамочная конструкция, дескриптивная норма, функция.

The article deals with the grammaticalization of some types of frame construction disruption. The features of their functioning in the texts of different styles and in a language of the native speakers are analyzed and possibility of its grammaticalization is defined.

Key words: grammaticalization, the frame construction disruption, extrapolation, descriptive norm, function.

Лінгвістика другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст. відзначається оновленням інтересу дослідників до питань мовної еволюції, виникнення та розвитку граматичних маркерів (граматиалізації), взаємодії засобів лексичного та граматичного рівнів мови, а також до дискурсивної специфіки функціонування граем.

Основною метою статті є відповідь на питання, чи відбувається в сучасній німецькій мові процес граматиалізації конструкцій з порушенням рамкового принципу побудови речень. Загалом, розгляд цієї проблеми представляє особливий інтерес, адже надає можливість визначити граматичний статус зарамкових компонентів та намітити орієнтири подальшого розповсюдження випадків порушення рамкової конструкції (далі ПРК) в сучасній німецькій мові.

Крім цього, актуальність вивчення синтаксичної будови мови зумовлена також тим, що граматиалізація в системі мови має особливий статус. Її відзначають як «найбільш стійку галузь мови» [1: 21], як «центр усієї мовної системи» [2: 22], тому навіть незначні зміни такої системи завжди викликали і викликать значний інтерес у дослідників. У свою чергу, синтаксис є найбільш складним та суперечливим аспектом граматичного ладу мови, оскільки саме йому належать ті мовні одиниці, які безпосередньо служать для спілкування людей. В синтаксичних ученнях виявляються значні розходження поглядів,

висуваються численні теоретичні питання, синтаксис ставить дослідника перед необхідністю пошуку нових методів і підходів до вивчення мови в цілому та тих мовних явищ, які є насправді проблемними, хоч на перший погляд здаються добре відомими.

Різні аспекти **граматикалізації** досліджуються в роботах В.М. Жирмунського, Т.А. Майсака, В.О. Плунгяна, Г. Дівальд, Б. Гейне, К. Лемана, А. Мейє, М. Рей, Е. Траугот, П. Хоппера та ін.

Хоч уперше цей термін був використаний у статті А. Мейє 1912 року «Еволюція граматичних форм» [3], але поняття, що стоїть за цим терміном, виникло безперечно набагато раніше. Граматикалізацію А. Мейє визначає як «надання граматичної функції слову, що було раніше автономним», тобто перетворення самостійного слова в граматичний елемент [3: 131]. Таке визначення потребувало деяких уточнень, оскільки процес граматикалізації не обмежується перетворенням лексичної одиниці на граматичний елемент, він охоплює значно ширший спектр перетворень.

Граматикалізацію як континуальне явище вперше в статті «Еволюція граматичних категорій» (1965) описав Є. Курилович. Його більш широке визначення цього терміну стало класичним: він пише про граматикалізацію як про «розширення сфери вживання морфеми при переході від лексичного до граматичного або від менш граматичного до більш граматичного статусу, ...» [4: 69], тобто граматичний характер мовної одиниці постійно підсилюється. Отже, у більш широкому розумінні граматикалізація є процесом, у ході якого певний мовний елемент стає більш граматичним [пор. у 5: 8].

На думку Т.А. Майсака, говорити про граматикалізацію «слів» та «морфем» у відриві від контексту є спрощенням, а тому граматикалізацію слід розглядати як процес розвитку *граматичних конструкцій* [6: 38]. Так, у роботі П. Хоппера та Е. Траугот граматикалізація характеризується як «процес, у ході якого лексичні одиниці та конструкції в певних мовних контекстах набувають граматичних функцій, а потім продовжують розвивати нові граматичні функції» [7: 15].

Процес граматикалізації не повинен зводитися лише до еволюції лексичних одиниць або конструкцій з певним лексичним наповненням у граматичні. Так, наприклад, фіксація порядку слів у мові призводить до того, що цей порядок сам по собі починає виражати певні граматичні відношення. В цьому сенсі порядок слів також граматикалізується, але лише в тому випадку, коли такий порядок регулюється не чисто комунікативними протиставленнями, а починає виражати граматичні відношення [6: 38].

У процесі граматикалізації будь-яка одиниця проходить певний шлях розвитку, який називається «шлях граматикалізації». У спрощеному вигляді шлях граматикалізації передбачає розвиток від певного *джерела* до певного *результату*. Зазвичай як джерело граматикалізації розглядають лексему або, у більш широкому розумінні, морфологію та синтаксис вихідної конструкції [6: 92]. Відповідно, результатом граматикалізації є граматичний показник. Але на цьому його еволюція може не закінчуватись – відбувається розвиток від менш граматикалізованого до більш граматикалізованого статусу. Таким чином, кожен відрізок даного шляху характеризується наявністю своїх джерел та результатів шляху граматикалізації. В таких випадках мова йде про первинну і вторинну граматикалізацію [6: 83].

Поетапний хід граматикалізації досить чітко представлено в роботі Б. Гейне [8: 86]:

1 етап: вираз вживається зі своїм вихідним значенням у найширшому колі контекстів;
2 етап: з'являється особливий контекст («з'єднувальний» – bridging context), у якому поряд з основним значенням можлива інша інтерпретація виразу, при чому перевага надається останній;

3 етап: виникають «контексти переключення» (switch context), в яких вихідне значення вже є неможливим, у таких контекстах вираз виступає лише з новим значенням;

4 етап: нове значення стає повністю самостійним і вже не залежить від контексту; воно може використовуватися в широкому колі ситуацій; настає стадія «конвенціоналізації» значення (conventionalization).

У більш спрощеній формі хід граматикизації можна представити таким чином: замість старої форми А, яка втратила свою ефективність, вживається форма Б. Поступово форма Б розповсюджується, але з плином часу також «старіє» і замість неї вживається форма В, і т.д. Таким чином, граматикизація передбачає постійне «старіння» і циклічне «оновлення» засобів вираження [6: 76].

Повний цикл таких змін є безперечно довготривалим і може охоплювати декілька поколінь людей: «мовці, які вводять з'єднувальні контексти, зазвичай не співпадають з тими, хто створює контексти переключення» [8: 87].

Варто зазначити, що в даному випадку процес граматикизації розглядається у широкому контексті. Це той випадок, коли граматикизації власне лексичного матеріалу не відбувається, натомість простежується «рух у бік більшої граматикизації» [6: 93] та розвиток нової граматичної функції ПРК.

Як майбутні ознаки граматикизованої конструкції розглядається набуття нею нових функцій (за умов регулярності вживання), тобто окремі випадки ПРК розглядаються не як виключно засоби стилізації висловлювання, але і як повноправні граматичні конструкції – дієслівний присудок.

У ході проведення дослідження було проаналізовано тексти трьох функціональних стилів (художнього, публіцистичного та наукового): прозові художні твори семи письменників ХХ-ХХІ ст. (романи Г. Гессе «Степовий вовк», Г. Белля «Очима клоуна», М. Ортса «Вчительська», Н. Водін «Нічні родичі», В. Хільбіга «Тимчасовий притулок», У. Відмера «Коханець моєї мами» та повість І. Бахманн «Три шляхи до озера»), тексти інтерв'ю популярних німецьких журналів «Der Spiegel» та «Focus» 2010 року видання, тексти наукових статей спеціалізованих он-лайн видань: Online-Zeitschrift zur verbalen Interaktion, 2006, Zeitschrift für Interkulturellen Fremdsprachenunterricht, 2009, Essener Linguistische Skripte – elektronisch, 2010. Усього проаналізовано 2164 одиниці факультативних випадків порушення рамкової конструкції (так звані зарамкові конструкції).

Розподіл випадків ПРК відповідно до стильової належності тексту представлено в наступній таблиці:

Функціональний стиль	Кількість сторінок	Середня кількість речень/ др. знаків на 1 сторінку	Кількість прикладів ПРК	Середній показник частотності вживання (кільк. випад. / кільк. стор.)
Художній	1480	11/-	1981	15/10

Публіцистичний	153	-/3475	161	10/10
Науковий	613	-/3100	22	1/27
Всього	2246	-	2164	-

У процесі дослідження фактичного матеріалу було встановлено, що основними функціями зарамкових конструкцій є стилістична та комунікативно-прагматична функції. Кількість випадків, у яких ПРК наряду з рамкою виконує *структурно-синтаксичну* функцію в реченні, була незначною (приблизно 10% від загальної кількості випадків). Тому не є доцільним називати таку функцією однією з *основних* функцій зарамкових конструкцій, натомість варто відвести їй *другорядну* роль.

Результати дослідження показали, що найвищою частотністю появи у текстах вказаних стилів та позитивною оцінкою щодо допустимості вживання представниками різних соціолінгвістичних груп характеризуються поширені та непоширені приєднанні фрази у функції додатка та обставини, а також поширені та непоширені номінативні фрази у функції додатка:

Ich ließ ihn für immer zurück **in dem Haus in den Kirschbäumen, die jetzt kahl und tropfend im Nebel standen** [9: 36].

Die langen Schlangen sind sicher auch typisch **für eine Touristenstadt wie Berlin** [10: 116].

«Zu spät», stieß er heiser aus sich hervor und fiel zurück **in sein finsternes Schweigen** [9: 148].

Проведене комплексне дослідження відповідності цих типів зарамкових конструкцій критеріям нормативності довело їх приналежність до дескриптивної норми, відкривши шлях їх переходу з розряду виключно стилістичних та комунікативних засобів оформлення висловлювання до розряду одиниць, здатних виконувати структурно-синтаксичну функцію в реченні. Це дає можливість припустити, що вказані типи зарамкових конструкцій можуть перебувати на початковому етапі граматиалізації. Про це свідчить високий ступінь їх репрезентативності в мові носіїв, яка призводить до послаблення їх дії у створенні стилістичного ефекту, натомість з'являються випадки, коли ПРК виконує структурно-синтаксичну функцію, притаманну вербальній рамці німецького речення. Хоч у переважній більшості випадків ПРК не виконує граматичних функцій, притаманних вербальній рамці німецького речення, а в процесі дослідження не було підстав спостерігати активний процес граматиалізації ПРК. Лише час і подальше ґрунтовне вивчення даного питання покаже, чи матиме місце процес граматиалізації по відношенню до цього явища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Звегинцев В. А. Внутренние законы развития языка / Владимир Андреевич Звегинцев. – М.: Изд. МГУ, 1954. – 34 с.
2. Адмони В. Г. Грамматический строй как система построения и общая теория грамматики / Владимир Григорьевич Адмони; Отв. ред. В. М. Павлов. – Л.: Наука, 1988. – 238 с.
3. Meillet A. L'évolution des formes grammaticales (1912) / Antoine Meillet // *Linguistique historique et linguistique generale*. – Paris: Champion, 1965. – p.130-148.

4. Kurylowicz J. The evolution of grammatical categories / Jerzy Kurylowicz // Diogenes. – 13 (51). – 1965. – p. 55-71.
5. Lehmann Ch. Thoughts on grammaticalization / Christian Lehmann. – 2nd, rev. ed. – Erfurt: Universität Erfurt, 2002. – 171 S.
6. Майсак Т. А. Типология грамматикализации конструкций с глаголами движения и глаголами позиции / Тимур Анатольевич Майсак. – М.: «Языки славянской культуры», 2005. – 480 с. – (Серия «Studia philologica»).
7. Hopper P.J. Grammaticalisation / P.J. Hopper, E.C. Traugott. – Cambridge: Cambridge University Press, 1993. – 256 p.
8. Heine B. On the role of context in grammaticalization / Bernd Heine // New reflections on grammaticalization / Ed. by I. Wischer and G. Diewald. – Amsterdam: John Benjamins, 2002. – p. 83-102.
9. Wodin N. Nachtgeschwister. Roman / Natascha Wodin. – München: Verlag Antje Kunstmann, 2009. – 237 S. – (Першотвір).
10. Der Spiegel. Nachrichtenmagazin. – Hamburg: SPIEGEL-Verlag Rudolf Augstein GmbH & Co. KG, 2010. – Nr. 33. – Режим доступу до журн.: <http://www.spiegel.de/spiegel/print/index-2010-33.html>

УДК 811.161.3'373.611

*Солахаў А.В.
(Мазырь, Беларусь)*

ЧЫСТЫЯ СПАСАБЫ СЛОВАЎТВАРЭННЯ Ё МОВЕ СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МАСТАЦКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

В статье на материале языка современных белорусских художественных произведений описывается 27 чистых способов словообразования, используемых писателями и поэтами для образования индивидуально-авторских слов.

Ключевые слова: *способ словообразования, чистые способы словообразования, прямые и обратные способы словообразования, окказионализм, индивидуально-авторский неологизм.*

The article describes 27 pure means of word formation, used by writers and poets in order to form author's individual words. The article is based on the language of modern Byelorussian literary works.

Key words: *means of word formation, pure means of word formation, direct and back means of word formation, nonce word, author's individual nonce word.*

У мове сучаснай беларускай мастацкай літаратуры пры ўтварэнні індывідуальна-аўтарскіх слоў выкарыстоўваюцца розныя спосабы словаўтварэння – як чыстыя, так і змешаныя. Разгледзім чыстыя спосабы, сярод якіх вылучаюцца дзве групы – прамыя і адваротныя.

© *Солахаў А.В., 2012*